

**Kur'ân'da Muarreb Kelimelerin Varlığı Meselesi ve
Fahredden er-Râzî'nin Bu Konudaki Görüşleri (Mefâtihu'l-Gayb Bağlamında)*
- The Existence of Muarreb Words in the Qur'ân and
Fahredden al-Râzî's Views on this Issue (in the Context of Mefâtîh al-Gayb) –**

Bayram AKTAŞ**

Atıf/Citation: Aktaş, Bayram. "Kur'ân'da Muarreb Kelimelerin Varlığı Meselesi ve Fahreddin Er-Râzî'nin Bu Konudaki Görüşleri (Mefâtihu'l-Gayb Bağlamında) [*The Existence of Muarreb Words in the Qur'ân and Fahreddin al-Râzî's Views on this Issue (in the Context of Mefâtîh al-Gayb)*]". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Journal of Düzce University Faculty of Theology] 5/1 (Bahar 2021): 63-77.

Öz

İnsanın sahip olduğu en temel özelliklerden birisi de dildir. Canlı yapısı itibarıyla dillerin birbirinden etkilenmesi, diller arasında kelime alış verişinin gerçekleşmesi gayet doğaldır ve bu durum Kur'ân dili Arapça için de geçerlidir. Bununla birlikte Kur'ân'ın ilahi nitelikli bir yapıya sahip olması, inzalinde tercih edilen dili Arapçaya kimi âlimler tarafından kutsiyet atfedilmesi nedeniyle Kur'ân'da yabancı kelime bulunup bulunmadığı meselesinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Genel itibarıyla Kur'ân'da yabancı kelimelerin varlığını savunanlar, bu duruma karşı çıkanlar ve tarafsız kalanlar olmak üzere geçmişte üç türlü yaklaşımın söz konusu olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili görüş belirten âlimlerden birisi de Fahreddin er-Râzî'dir (ö. 606/1210). Ancak o, gerek geçmişte gerekse günümüzde kendisine bu meselede farklı görüşler isnat edilmesi yönüyle diğer ulemadan ayrılmaktadır. Çalışmada meseleye esas teşkil etmesi açısından öncelikli olarak ta'rib olgusu üzerinde durulacaktır. Daha sonra Fahreddin er-Râzî'ye yapılan isnatlardan yola çıkılarak müfessirin konuyla ilgili farklı görüşlerinin olup olmadığı, varsa bunların gerekçeleri üzerinde durulacaktır. Böylece konu bütünlük içerisinde değerlendirilecek, Râzî'nin doğru görüşü tespit edilip bu üçlü gruptan hangisine dâhil olduğu belirlenmeye çalışılacaktır. Netice itibarıyla Râzî'nin bu meselede hangi görüşe sahip olduğuyla ilgili, geçmişte başlayıp günümüzde de devam etmekte olan uzlaşmazlığın nihayete erdirileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Fahreddin er-Râzî, Dil, Muarreb Kelime, Yaklaşım.

Abstract

Language is one of the most basic human characteristics. It is natural that languages are affected by each other due to their living structures and there is an exchange of words between languages, and this is also true for Arabic, the language of the Qur'ân. However, due to the fact that the Qur'ân has a divine nature and that some scholars attribute holiness to Arabic, the preferred language in its

* Bu çalışma Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU danışmanlığında 29.03.2021 tarihinde sunumunu gerçekleştirdiğimiz "Fahredden Râzî Tefsirinde Garîbu'l-Kur'ân" başlıklı doktora tezinin ilgili bölümünden üretilmiştir.

** Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı [Dr., Presidency of Religious Affairs], bayramaktas79@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6705-1166.

revelation, different opinions have emerged on the issue of whether there are foreign words in the Qur'ân. In general, it is seen that there were three kinds of approaches in the past: those who advocate the existence of foreign words in the Qur'ân, those who oppose this situation, and those who remain neutral. One of the scholars who expressed an opinion on the subject is Fahreddin al-Râzî (d. 606/1210). However, he differs from other ulama in that he is attributed different views on this issue, both in the past and today. In the study, first of all, the phenomenon of ta'rib will be emphasized. Then, based on the references made to Fahreddin al-Râzî, it will be focused on whether the commentator has different views on the subject and, if there are, the reasons for them. Thus, the subject will be evaluated in integrity, the correct view of Râzî will be determined and it will be tried to determine which of these three groups he belongs to. As a result, it is considered that the disagreement that started in the past and continues today, about which view Râzî has on this issue, will be brought to an end.

Keywords: Tafsir, Fahreddin al-Râzî, Muarreb Words, Language, Approach.

Giriş

Hayatın normal seyri içerisinde toplumların çeşitli vesilelerle karşılıklı etkinliklerde bulunmaları son derece doğal bir durumdur. Bu suretle o toplumların mensupları etkileşime girer ve tecrübe paylaşımında bulunur. İnsanın alâmeti farikası olan dil, bu paylaşımın en temel vâsıtasıdır. Dolayısıyla dillerin bu etkileşimden uzak kalması düşünülemez. Nitekim ilmî ıstılahların ve kullanımı yaygın olan alet isimlerinin milletler arası düzeyde ortak bir biçimde kullanımı bunun kanıtıdır. Hayatın en temel unsuru olan zamanın, sürekli aktığı ve değişime uğradığı; bu durumun bir sonucu olarak muâmelatla alakalı da olsa dinî ahkâmın dahi değişebileceğinin küllî bir kaide haline geldiği ortada iken² dilde etkileşim ve değişimin olmadığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Sami dil ailesinin gelişmiş dillerinden birisi olan Arapça, ana bünyesini iyi muhafaza etmiştir. Bununla birlikte o da gerek köken birliği olan diğer Sami dilleriyle, gerekse coğrafi konum itibariyle yakınlığı bulunan komşu milletlerin dilleriyle kelime alış verişinde bulunmuştur.³ Nitekim aslı Farsça التَّنَّار (tennâr) iken Arapçaya التَّنَّور şeklinde uyarlanan tandır kelimesinin ve الدِّيَّيَّاح (ipek astar), الدِّيَّيَّار (altın para), السُّنْدُس (ince ipek) ve السُّنِّيَّزِق (kalın ipek) gibi çok sayıda kelimenin de Farsçadan Arapçaya geçtiği, Arapların uzun süre kullanmak suretiyle bu lafızları kendi dillerine mâl ettikleri ifade edilmektedir.⁴

Muarreb kelimelerle ilgili çalışmalar oldukça erken dönemde başlamıştır. Tefsir faaliyetlerinin ilk örneklerinden olan Abdullah b. Abbas'a (ö. 68/687-88) ait *Kitâbu'l-lugât*, Kur'ân'da yer alan çeşitli lehçelerle beraber yabancı kökenli kelimelere ve ait olduğu dillere dair kaleme alınmış bir eserdir.⁵ Araştırmaya esas teşkil eden Fahreddin er-Râzî'nin de söz konusu lafızlarla ilgili önemli açıklamaları vardır. Râzî'nin bu sahada müstakil bir eseri olmamakla beraber özellikle ömrünün son döneminde

² Mustafa Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kaideleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 112. Osmanlı devleti zamanında hazırlanmış ilk medeni kanun olan Mecelle'nin mukaddimesinde yer alan yüz maddenin otuz dokuzuncusunu "ezmânın teğayyuru ile ahkâmın teğayyuru inkâr edilemez" küllî kaidesi oluşturmaktadır. Zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesinin inkâr olunmayacak bir hakikat olduğu ifade edilmektedir.

³ Muhammed Ravvas Kalacî, *Lugatu'l-Kur'ân Lugati'l-Arabi'l-Muhtârat* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, ts.). 31-32; Nihad M. Çetin "Arap" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 3/282.

⁴ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-Razi, *Tefsiru'l-Kebir: Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1981), 17/235.

⁵ Nabatça, Süryanice, Farsça, Habeş'çe, İbranice, Rumca, Kıpti'ce. Abdullah b. Abbas, *Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân*, thk. Selahaddin el-Müneccid (Kahire: Matbaatu'r-Risale, 1946), 20-54.

te'lif ettiği ve bütün eserlerinin hülasası niteliğindeki tefsiri⁶ *Mefâtîhu'l-Gayb*'da kelime açıklaması bağlamında satır aralarında Kur'ân'da yer alan muarreb lafızlarla ilgili çok sayıda malumat yer almaktadır. Bu dağınık açıklamaların farklı şekillerde yorumlanması neticesinde müfessire konuyla ilgili çeşitli görüşler isnat edilmiştir. Örneğin Suyûtî (ö. 911/1505) lügat ilimleriyle ilgili telif ettiği, elli bölümden oluşan *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğa ve envâihâ* isimli eserinin yirmi sekizinci bölümünde “dillerde tevafuk/ortak olan [lafızları]tanımak” başlığına yer vermiş ve Kur'ân'da yabancı kelimelerin varlığı meselesine değinmiştir. Müellif bu bağlamda “diğer dillerle aynı manada ortak olarak kullanılan (tevâfuk) lafızların Kur'ân'da var olduğu” görüşünü Fahreddin er-Râzî ve tâbileri dediği öğrencilerine isnat etmektedir.⁷ Diğer taraftan muarreb kelime ve çeşitli Arap lehçelerinin oluşturduğu anlamı kapalı lafızları konu edinen garîbu'l-Kur'ân ilmiyle ilgili önemli çalışmaları bulunan İsmail Cerrahoğlu ise *Tefsir Tarihi*'nde “Kur'ân'da Arapça dışında hiçbir kelimenin yer almadığı” görüşünü Râzî'ye isnat etmektedir.⁸ Konuyla ilgili Râzî'ye dayandırılan farklı görüşler de bulunmakla beraber⁹ günümüz akademik çalışmalarında Cerrahoğlu'nun görüşünün yaygın olduğu görülmektedir.¹⁰

Makalede temel amacımız, Kur'ân'da muarreb lafızların varlığı konusunda kendisine çeşitli görüşler isnat edilen Fahreddin er-Râzî'nin neden böyle bir durumla karşı karşıya kaldığını araştırıp son tahlilde müellifin konuyla ilgili doğru görüşünü tespit etmektir. Bunun için yüzlerce eseri bulunan Râzî'nin ömrünün son döneminde telif ettiği, bütün ilmi birikimini sergilediği, ilimler ansiklopedisi niteliğindeki bütün eserlerini mana olarak ihtiva eden¹¹ ve ihtilaflı görüşlerin de kaynağı olan hacimli eseri *Mefâtîhu'l-Gayb* taranarak konuyla ilgili açıklamaları değerlendirilip mukayese edilecektir. Müellifin aynı eserde aynı konuyla ilgili farklı görüşler ortaya koymasının arka planı tespit edilmeye çalışılacaktır. Netice itibariyle görüşleri bütünlük içerisinde mütalaa edilmek suretiyle isabetli olan görüşü ortaya konulacaktır.

1. Ta'rib/Muarreblık Olgusu

Diğer dillerle etkileşimi göz önünde bulundurulduğunda Arap dilinin iki aslî süreçten geçtiği görülmektedir. Bunlardan ilki İslam'dan önceki dönemde dilin doğal seyri içerisinde yabancı kelimelerin Arap diline geçtiği süreçtir. Diğeri ise İslam'la başlayan ve Kur'ân merkezli olarak

⁶ Hidayet Işık, “Fahrettin er-Râzî ve Dinler Tarihi” Ömer Türker - Osman Demir (ed.), *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahrettin er-Râzî* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 406.

⁷ Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğa ve envâihâ*, thk. Muhammed Câd Mevlâ - Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim - Ali Muhammed el-Becavî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 1/267.

⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 618.

⁹ Râzî tefsirini Kur'ân ilimleri yönünden inceleyen İhsan Kahveci, müfessirin konuyla ilgili tezat teşkil eden ifadeleri olduğunu söylemektedir. İhsan Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin "Mefâtîhu'l-Gayb" Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 204-206.

¹⁰ Cerrahoğlu ile aynı kanaati taşıyanlar için bk. Zeki Yıldırım, *Râzî'nin Tefsir-i Kebir'inde Fıkıh Usûlü Uygulaması* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 74; Hakan Uğur, “el-Kelimâtü'l-Muarrebe fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm -el-Kelimâtü't-Türkiyye Nemûzen- Kur'an-ı Kerim'deki Araplaşmış Kelimeler -Türkçe Kökenli Kelimeler Örneği-” *Çukurova İlahiyat Dergisi*, 16/1 (2016), 139-156, (Arapça).

¹¹ Muvâfakuddin Ebî'l-Abbas Ahmed b. el-Kasım b. Ebî Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-eşbbâ'*, (Kâhire: Matbaatu'l-Vehbiyye, 1299/1882), 2/29-30; Selahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefâyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Türki Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsü'l-Arabî, 2000), 4/179; Tâceddin Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdulkâfi es-Subkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Abdulfettah Muhammed İclî-Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Kâhire: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, 1964), 8/81; Süleyman Uludağ, *Fahrettin Razi Hayatı-Fikirleri-Eserleri* (Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2014), 54-83 Eşref Altay, Fahreddin er-Râzî'nin Eserlerinin Kronolojisi, Ömer Türker - Osman Demir (ed.), *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahrettin er-Râzî* (İstanbul: İSAM yayınları, 2013). 95-169. Işık, “Fahrettin er-Râzî”, 406.

gerçekleştirilen dil faaliyetleri esnasında ihtiyaca binaen bilinçli bir şekilde yabancı lafızların Arap diline uyarlandığı süreçtir. Birincisi için doğal seyri ifade eden Arapçalaşma (تَعَرُّبٌ), ikincisi için ise bilinçli ilmi bir gayretin ifadesi olan Arapçalaştırma (تَعْرِيبٌ) kavramları kullanılmıştır.¹²

Sözlükte açıklamak, izah etmek, hatalı konuşmak¹³, Arapçalaştırmak, Araplaştırmak¹⁴ gibi anlamlara gelen ta'rib kavramının istilâhî anlamında uzlaşa sağlanamamış, temelinde “farklı dillerden Arapçaya kelime nakli” ifadeleriyle özetleyebileceğimiz açıklamaların bulunduğu farklı değerlendirmeler ortaya konulmuştur.¹⁵ Muarreb terimiyle ilgili Suyûtî, *el-Müzhir*'de on dokuzuncu babta *Muarrebi Tanıma* (مَعْرِفَةُ الْمُعْرَبِ) başlığı altında “Arapların kendi dilleri dışında herhangi bir mana için konulan (vaz' edilen) lafızları Arapçaya geçirerek kullanmalarındır” şeklinde bir tanım yapmıştır.¹⁶ Tehânevî (ö. 1158/1745'ten sonra) ise Muarrebi, terimler ansiklopedisi niteliğindeki *Keşşâfî Istilâhâtî'l-fünûn ve'l-Ulûm*'da Suyûtî ile benzer şekilde şöyle tanımlamıştır: “Yabancıların herhangi bir mana üzere vaz' ettiği lafızları Arapların aynı yapıda kendi dillerinde kullanmalarındır”.¹⁷

Yapılan tanım ve izahlar göz önünde bulundurulduğunda şunu söyleyebiliriz. Bir lafzın yabancı dilden Arap diline nakledilmesine ta'rib, nakledilen kelimeye ise muarreb denilmiştir. Bir lafza muarreb denilebilmesi için şu iki özelliği kendisinde bulundurması gerekmektedir:

- Geçiş esnasında lafzın harf ve yapısında Arap diline uygun şekilde, gerekli dönüşüm yapılmış olmalı,
- Lafız, Kur'ân, hadis ve şiirde kullanılmalı, yani Arap dilinde istişhâd edilen unsurlar içerisinde yer almalıdır.¹⁸

Kur'ân'daki anlamı izaha muhtaç lafızları açıklamayı gaye edinen garibu'l-Kur'ân ilminin temel konularından bir tanesi de Muarreb kelimelerdir.¹⁹ Dolayısıyla söz konusu kelimeler Abdullah b. Abbas öncülüğünde oldukça erken bir dönemde garibu'l-Kur'ân türü eserler içerisinde, garib kelime bağlamında ele alınmış ve araştırma konusu yapılmıştır. İlerleyen süreçte dil faaliyetleri yürüten müelliflerin eserlerinde konu başlıkları arasında yer almaya başlamıştır.

Sîbeveyhi (ö. 180/796), Arap gramerine dair günümüze ulaşan ilk eser olan *el-Kitab*'ında “الأسماء الأعجمية” (Yabancı isimler) başlığıyla bir bölüm açmış, yabancı lafızların hususiyetlerinden ve ilgili

¹² Ömer Acar, *Arap Dilinde Ta'rib Olgusu Açısından Garibu'l-Kur'ân* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 228.

¹³ Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts), 1/591

¹⁴ Nasuhi Ünal Karaaslan, “Ta'rib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 40/26.

¹⁵ Ta'ribin ve muarrebın farklı tanımları için bk. Sahip Aktaş – Mustafa Kırkız, “Arap Dilinde Ta'rib Olgusu” *Fırat İlahiyat Dergisi* 21/2 (2016), 20-22.

¹⁶ هُوَ مَا الْأَسْمَاءُ الْعَرَبِيَّةُ مِنَ الْأَلْفَاظِ الْمُؤَصَّوَعَةِ لِمَعَانٍ غَيْرِ لُغَتِهَا, es-Suyûtî, *el-Müzhir*, 1/268.

¹⁷ Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmîd et-Tehânevî, *Mevsûatu Keşşâf Istilâhâtî'l-fünûn ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), 2/1582.

¹⁸ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh fi'l-luğa*, thk. Muhammed Têmir (Kahire: Darul'l-Hadis.2009), 749; Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâlîkî, *el-Mu'arreb mine'l-ke'lâmî'l-a'cemî 'alâ hurûfi'l-mu'cem*, thk. F. Abdurrahman (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1990), 13; Zülfükar Tüccar, “Dahîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 8/412-413; Acar, *Arap Dilinde Ta'rib Olgusu*, 232, 234; Orhan Oğuz, “Arap Dilinde Muarreb Kelimelerin Tespiti”, *İğdir Üniversitesi Dergisi*, 6 (2015), 149.

¹⁹ İbn Abbas, *Kitâbul-Luğât*, 19-56; Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004), 1/387-428; Mustafa Sâdık er-Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab* (Kahire: Müessesetü Hindâvi, 2012), 402; Halid Abdurrahman el-Akk, *Usûlü Tefsir ve Kavâiduhû* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 150-151; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1973), 1/119; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971), 147.

kaidelerden bahsetmiştir.²⁰ Erken dönem lügatlarından olan *el-Cemhere'*de İbn Düreyd (ö. 321/933)²¹; kâtiplerin düzgün yazma ve konuşmalarını sağlamak amacıyla yazdığı *Edebü'l-kâtib'*te İbn Kuteybe (ö. 276/889) muarreb kelimelerle ilgili bölüm başlıkları açmışlardır.²² Cevâlikî (ö. 540/1145), *el-Mu'arreb mine'l-keîâmî'l-a'cemî 'alâ hurûfi'l-mu'cem* ile Arap dilindeki muarreb kelimeleri konu edinen müstakil eserlerin, ilkinin ve en muhtevalısını ortaya koymuştur.²³ Hususi olarak Kur'ân'da yer alan muarreb kelimelerle ilgili te'lîfatı bulunanlardan birisi de Suyûtî'dir. *el-Mühezzeb fimâ vaka'a fi'l-Kur'ân'ı mine'l-muarrab*, müellifin Kur'ân'da yer alan yabancı kelimelerle ilgili ilk müstakil eseri olup yüz yirmi beş kelimeyi içermektedir. *el-Mütevekkilî fi mâ verede fi'l-Kur'an mine'l-Lugât fi'l-Kur'an'ı mine'l-muarreb* konuyla ilgili kaleme aldığı bir başka eseridir.²⁴ Yine Suyûtî, *el-İtkân*'ın otuz sekizinci kısmını (nev')²⁵ ve *el-Mu'tereku'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân'ın* on üçüncü bölümünü (nev')²⁶ Kur'ân'da yer alan yabancı kelimelere tahsis etmiştir.

2. Kur'ân'da Muarreb Lafızların Varlığı Meselesine Yaklaşımlar

İlk muhatabı olduğu toplumunun lisanıyla Arapça olarak inzal edilen Kur'ân, lafız ve mana olarak ilahi olduğu için onun dili ile din arasında çok sıkı bir ilişki kurulmuştur. İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân'ın Arapça olması hasebiyle dini bilgiyi te'min etmek Arapça bilmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla imkânlar ölçüsünde Arapça öğrenmek zorunlu görülmüştür. Hatta dilini anlamadan Kur'ân'dan istifadenin mümkün olmayacağı gerekçesiyle Arap dilini öğrenmenin Kur'ân'ı öğrenmekten daha öncelikli olduğu ifade edilmiştir.²⁷ Bu yönüyle Arap dili, yalnız konuşulduğu Arap coğrafyasını değil, İslâm'a intisap eden çok geniş bir kesimi etkilemiş, insanlar arasında iletişimi sağlayan sıradan bir dilden farklı olarak Yüce Allah ile insanlar arasında iletişime vasıta olması inanç esaslarının teminine vesile olması hasebiyle özel bir değer atfedilmiştir.²⁸

Yüce Allah çeşitli ayetlerde Kur'ân'ın Arap diliyle inzal edildiğine dikkat çekmiştir:

- “Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”²⁹

²⁰ Ebu Bişr Omer b.Osman es-Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1992), 3/234-235.

²¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd, *Cemheretü'l-luğa (el-Cemhere fi'l-luğa)*, thk. Remzi Münir Ba'lebekî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'îyn, 1987), 3/ 322-327.

²² Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Edebü'l-kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâlli (Beyrut: Müessesetür-Risale, ts.), 495-503.

²³ Muharrem Çelebi, “Cevâlikî, Mevhub b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 7/438-439; Hüseyin Elmalı, “el-Muarrab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 30/327.

²⁴ Suyûtî, *el-Mütevekkilî fimâ verede fi'l-Kur'an mine'l-lugât fi'l-Kur'an'ı mine'l-muarreb* (Dimeşk: Mektebetü'l-Kudsî, 1348).

²⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/429-444.

²⁶ Suyûtî, *Mu'tereku'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1988), 1/147-155.

²⁷ Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl fi 'ilmi 'usûli'l-fıkh*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetür-Risale, ts.), 209-210; Tâhâ Câbir el-Alvânî, *İmâm Fahreddin er-Râzî ve Musannafâtühû* (Kahire: Dârus-Selâm, 2010), 91.

²⁸ Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ, *eş-Şâhibî fi fıkhî'l-luğati'l-Arabiyyeti ve Mes'elihê ve Süneni'l-Arabi fi Kelêmihê*, thk. Ahmed Hasan Besci (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 19-22.

²⁸ Muhammed İdris eş-Şâfi, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâni el-Halebî, 1938), 46.

²⁹ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ el-Yusuf 12/2.

- “Biz Kur’an’ı işte böyle Arapça bir hüküm ve hikmet olarak indirdik. Sana bu ilim geldikten sonra, eğer onların arzularına uyarsan, (bil ki) Allah tarafından senin ne bir dostun ne de bir koruyucun olur.”³⁰
- “İşte, sakınsınlar yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur’an olarak indirdik ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik.”³¹

Kur’ân’ın Arap diliyle indirilmesi ve zikri geçen ayetlerde bu duruma hususi olarak işaret edilmesi sebebiyle âlimler arasında Arapçanın üstün ve noksansız bir dil olduğu kanaati oluşmuştur. Diğer dillerde aslan için bir tek isim kullanılırken Arapçada 150 ismin kullanılması, yine yılan için iki yüz, taş için yetmiş ismin kullanılması gibi çeşitli örnekler bu duruma delil gösterilmiştir.³²

Kutsal dil algısı da bu bağlamda ortaya çıkan meselelerden biridir. Kur’ân’ın ilahi ve mukaddes oluşu paralelinde Arapçanın da mukaddes olduğu görüşleri ileri sürülmüştür. Örneğin bu konuda öncü olan âlimlerden Muhammed İdris eş-Şâfiî (ö. 204/820) şunları söylemektedir: “İnsanlar içinde dil konusunda en üstün olanlar, peygamberin dilini konuşanlardır. O dili konuşanların başka dillere bir harfte dahi tâbi olması caiz değildir. Bilakis bütün diller onun diline tâbidir.”³³

Kur’ân dili Arapçanın kutsal addedilişinin tezahürü olarak Kur’an’da Arap dili dışında bir kelimenin bulunamayacağı görüşü ileri sürülmüş ve bu konuda farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Söz konusu değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda konunun lehinde, aleyhinde görüş belirten ve uzlaştırıcı tavır takınanlar olmak üzere üç türlü yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir.

2.1. Kur’ân’da Yabancı Kelime Vardır Görüşü

Sahabeden Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/652-53), Ebû Mûsa el-Eş’arî (ö. 42/662-63); tâbiinden Ebû Meysere Amr b. Şurahbîl (ö. 63/683), Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (ö. 94/713 [?]), Mücâhid b. Cebr el-Mekkî (ö. 103/721), İkrime b. Abdillâh el-Berberî (ö. 105/723), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728), Vehb b. Münebbih b. Kâmil es-San’ânî (ö. 114/732) Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Abdirrahmân b. Ebî Kerîme es-Süddî (ö. 127/745); dil âlimlerinden İbn Atiyye el-Endülüsî (ö. 541/1147), İbnü’n-Nakîb el-Makdisî (ö. 698/1298), es-Süyûtî (ö. 911/1505) bu görüşe sahip olan âlimlerin bir kısmıdır.³⁴ Delilleri şunlardır:

- Diğer ilahi kitaplardan farklı olarak Kur’ân, evrensel bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple yalnız indirildiği toplumun değil bütün toplumların diliyle indirilmiştir.
- Kur’ân’da yer alan sınırlı sayıdaki yabancı kelimeler, ayetlerde ifade edilen Kur’ân’ın Arapça oluşuna herhangi bir noksanlık getirmemektedir. Farsça edebi bir eserde yer alan belli başlı Arapça lafızlar o eseri Farsça olmaktan nasıl çıkarmıyorsa Kur’ân için de aynı durum söz konusudur.
- el-Fussilet suresinde geçen “Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ayetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez

³⁰ وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ, er-Ra’d 13/37.

³¹ وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا, et-Taha 20/113.

³² İbn. Fâris eş-Şâhibî *fi fıkhi’l-luğa*, 19-22.

³³ eş-Şâfiî, *er-Risâle*, 46.

³⁴ el-Cevâlîkî, *el-Mu’arreb*, 92; Bedrettin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Fadl İbrahim (Kahire: Mektebetü Dari’t-Turâs, ts.), 1/287-288; Suyûtî, *el-İtkan*, 1/429; *el-Mühezzeb*, 58-59; Kalacî, *Lugatu’l-Kur’ân*, 16.

miydi?"³⁵ ayeti, yabancı kelimelerin Kur'ân'da varlığıyla ilgili değildir. Bilakis anlaşılabilir bir dille inzalinde ortaya çıkacak tutarsızlığa işaret etmektedir.

- Arap dil bilginleri (nahivciler), *إِبْرَاهِيم* gibi nice kelimelerin yabancı kökeni (ucme) sebebiyle gayr-i munsarif olduğunda ittifak halindedirler.³⁶

2.2. Kur'ân'da Yabancı Kelime Yoktur Görüşü

Muhammed İdris eş-Şâfiî (ö. 204/819), Ebu Ubeyde Mamer b. Müsenna (ö. 209/824), Muhammed b. Cerir et-Taberi (ö. 310/923) Kadı Ebu Bekir Bâkılânî, (ö. 395/1004), İbn Fâris (ö. 403/1013), Bedrettin ez-Zerkeşi (ö. 794/1392) gibi âlimler bu grubun önde gelen savunucularındandır. Delillerini şu şekilde sıralamışlardır:

- Kur'ân'ın Arap diliyle indirildiğini haber veren çok sayıda ayet vardır.³⁷
- Kur'ân'ın yabancı bir dille inzal edilmediğini bildiren ayetler de vardır.³⁸
- Kur'ân'ın i'câzı diline dayalıdır. Onda yabancı kelimelerin yer alması söz konusu i'câza ve benzerinin getirilemeyeceği yönündeki meydan okumalara ters düşer.
- Kur'ân'da yabancı kelimelerin varlığını kabul etmek, Arapça dışındaki bir dille namazın cevazı anlamına gelir. Bu ise hiç kimse tarafından kabul edilmemiştir.³⁹

2.3. Uzlaştırıcı Görüş

Her iki görüşü cem ederek uzlaştırma yoluna giden bilginler de vardır. "Söz konusu lafızlar yabancı dilden Arapçaya geçip uzun süre kullanılmak suretiyle Arap diline mâl olmuş kelimelerdir. Dolayısıyla aslını itibara alan için yabancı, Arap diline dönüşmüş şeklini esas alan için Arapçadır." yaklaşımıyla her iki görüşü de bakış açısına göre doğru kabul ederler. Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâlîkî (ö. 540/1145), İbn Kayyim el-Cevzî (ö. 597/1201) bu görüşte olan âlimlerdendir.⁴⁰

3. Fahreddin Râzî'nin Kur'ân'da Muarreb Kelimelerin Varlığıyla İlgili Görüşleri

Râzî, kelimeler, usûl-i fıkıh, felsefe, mantık ve lügat ilimleri öncelikli olmak üzere çok sayıda ilmi alanda otorite sahibi bir bilginidir. Bununla birlikte ömrünün son yıllarında ortaya koyduğu tefsiri

³⁵ *وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ*, Fussilet 41/44.

³⁶ el-Cevâlîkî, *el-Mu'arreb*, 92; ez-Zerkeşi, *el-Burhân* 1/287-288; Suyûtî, *el-İtkan*, 1/429; *el-Mühezzeb*, 58-59; Kalacî, *Lugatu'l-Kur'ân*, 16.

³⁷ ez-Zümer 39/28; el-Fussilet 41/3; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhruf 43/3; el-Ahkâf 46/12.

³⁸ *وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رُسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* *وَلَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ*, İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir. İbrahim 14/4; *لِسَانٌ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ* dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır. Nahl 16/103; *وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ*, Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ayetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi?, el-Fussilet 41/44.

³⁹ İbn Fâris, *eş-Sâhibî fi fıkhi'l-luğa*, 32-33; el-Cevâlîkî, *el-Muarrab*, 92-93; Zerkeşi, *el-Burhan*, 1/287-288; Suyûtî, *el-İtkan*, 1/429; *el-Mühezzeb*, 58-59; Kalacî, *Lugatu'l-Kur'ân*, 17-18.

⁴⁰ el-Cevâlîkî, *el-Muarrab*, 92; Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/288; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/430.

Mefâtihu'l-Gayb ile daha çok müfessir kimliği ile tanınmaktadır. Râzî, tefsirinde kelamdan felsefeye, usûl-i fıkıhtan tasavvufa, mantıktan belagata, tıptan astronomiye varıncaya kadar çok çeşitli ilimlere değinmiştir.

Müfessir, *Mefâtihu'l-Gayb*'ta dilci kimliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Çok sayıda ayette dilsel izahlarda bulunmuştur ki bunlardan bir kısmı da muarreb kelimelerle ilgilidir.⁴¹ Râzî, tefsirinde kelimeleri izah ederken yabancı kökenli muarreb kelimeleri ihmal etmemiştir. Söz konusu lafızların ana dili, bu dildeki kullanımı, Arap diline geçerken uğradığı değişimi gibi çeşitli meselelere yer vermiş ve bu bağlamda muarreb kelimelerle ilgili farklı görüşler ortaya koymuştur.

3.1. Muarreb Kelime Yoktur Görüşü

Muarreb kelimelerin Kur'ân'da yer alıp almadığı meselesinde Râzî'ye çeşitli görüşlerin isnat edildiğine çalışmanın başında değinilmişti. İsnada dayalı bu görüşlerden en fazla kabul görüp yaygın olanı Râzî'nin "Kur'ân'da yabancı kelime yoktur." görüşüdür. *Mefâtihu'l-Gayb*'ta müfessirin bu anlama gelen bir ifadesi vardır. Kur'ân'ın Arap diliyle indirildiğinin beyan edildiği " كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ فُرَآناً " (Arapça bir Kur'ân) bölümünün tefsirinde bu görüşünü açık bir şekilde ortaya koyar.

Bazı kimselerin اسْتَبْرَقٌ (kalın ipek), سَجِيلٌ (katı çamur) kelimelerinin Farsça; مِشْكُوَةٌ (kandillik) kelimesinin Habeşçe; فَيْسَطَاسٌ (terazi) kelimesinin Rumca olduğunu kabul edip Kur'ân'da yabancı kelimelerin varlığını iddia etmelerini fasit bir görüş olarak nitelendirir.⁴³ Yorumunu yaptığı ayetteki كُرْآناً عَرَبِيّاً (Arapça bir Kur'ân) ifadesini ve "İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir."⁴⁴ ayetini görüşüne delil olarak getirir.

Net bir biçimde ortaya koyduğu bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda Râzî'nin "Kur'ân'da muarreb kelime yoktur." görüşünü taşıdığı düşünülmektedir. Müfessire isnat edilen görüşlerin en yaygın olanının bu görüş olmasında ifadesindeki kesinliğin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Lakin müellifin muarreb kelimelerle ilgili görüşleri bunlardan ibaret değildir. Her daim bu yaklaşım üzere devam etmemektedir.

3.2. Muarreb Kelimeler Vardır Görüşü

Râzî, ilk görüşüyle tezat teşkil eden farklı görüşler de ortaya koyar. Bunlardan bir tanesi de muarreb kelimelerin var olduğuna dairdir. Yalnız bu kabulünü ilk görüşünde olduğu gibi, yabancı kelimelerin Kur'ân'daki durumuyla ilgili ele aldığı konu bütünlüğü içinde ifade etmez. Kelimenin kökenini değerlendirdiği bağlamda satır aralarında, lafzın Arapça değil yabancı kökenli olduğuna değinmek suretiyle ortaya koyar. Yani Râzî'nin doğrudan "Kur'ân'da Arapça dışında kelimeler vardır." şeklinde bir beyanını eserlerinde göremeyiz. Ancak münferit kelime açıklaması esnasında lafzın yabancı oluşuna değindiği açıklamaları içinde dolaylı yolla bu görüşe sahip olduğunu anlamaktayız. Aynı konuda müellifle ilgili farklı isnatların ortaya çıkmasının onun bu tutumundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/193; 5/11-13; 6/33-35, 37, 45, 85-87, 99-101; 7/164-167, 171-173; 12/55-59, 159; 13/4, 10, 75-76; 14/18-19, 22; 17/7-8 19/, 155-157, 160, 171, 183-184.

⁴² el-Fussilet 41/3.

⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 27/96.

⁴⁴ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ, İbrahim 14/4.

Râzî, tefsirinde Bakara suresi altmış ikinci ayette yer alan Yahudi anlamındaki هَادُوا kelimesini açıklarken kökeni, Arap diline geçişi ve muarrebliğiyle ilgili açıklamalarda bulunur. Abdullah b. Abbas'tan rivayeten Hz. Yakup'un büyük oğlunun isminin Yahuza olduğundan ve Arapçaya geçerken uğradığı değişimden bahseder: "Soyları Hz. Yakup'un büyük oğlu Yahuza'ya (يَهُودًا) dayandığı için Yahudilere bu isim verilmiştir. Araplar yabancı bir isim kendi dillerine nakledip Arapçalaştırırken (ta'rib) bazı harflerini değiştirirler. Bu sebeple يَهُودًا (Yahuza) isminin zel harfini dal harfine çevirmişlerdir."⁴⁵ Görüldüğü üzere Râzî, Kur'an'da yer alan هَادُوا (Yahudi) kelimesinin İbranice Yahuza isminden Arapça geçtiğini, uğradığı değişime de değinerek ortaya koyar. Böylece kendine ait "Kur'an'da yabancı kelime yoktur." görüşüne muhalif bir açıklamada bulunur.

Bakara suresinin elli birinci ayetinde yer alan موسى isminin kökeninden bahsederken muarreb kelimelerle ilgili daha bariz bir yaklaşımda bulunur. Kelimenin Arapça kökenli olduğuna dair yer verdiği iki rivayete rağmen İbranice kökenli olduğunu söyler. Arapça asla dayandığı rivayetleri reddeder. Çeşitli ayetlerde de değinildiği üzere Râzî, annesinin Hz. Musa'nın bebekliğinde öldürülmesinden korktuğunda onu sandukaya koyup nehre bıraktığından ve Firavun ailesi tarafından sahiplenildiğinden bahseder.⁴⁶ Hz. Musa'nın bulunduğu yerin sulu ve ağaçlı oluşunu Musa isminin yabancı oluşuna delil gösterir. Su manasındaki مَوْ ve ağaç manasındaki سَى lafızlarından oluşan İbranice bir isim olduğunu ileri sürer. Ayetlerde suyun varlığı ortadadır ancak ağaçların varlığına dair herhangi bir ipucu yoktur. Râzî de bir delil ortaya koymaz. Arapça asıllı bir isim olduğuna dair rivayetlerin varlığına rağmen kendine ait "Kur'an'da yabancı kelime yoktur." görüşüyle çelişmek pahasına lafzın İbranice oluşunu Arapça oluşuna tercih eder.⁴⁷

Râzî'nin Kur'an'da yabancı kelimelerin varlığıyla alakalı açıklamaları yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Benzer yaklaşımı مَارُوثٌ⁵¹ - هَارُوثٌ⁵² طَالُوثٌ⁵³ - مَارُوثٌ⁵⁴ جَهَنَّمَ⁴⁹ عَيْسَى - مَرْيَمَ⁴⁸ اسْرَائِيلَ⁴⁸ gibi birçok yerde gösterir. Dolayısıyla örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak muradımız hâsıl olduğu için bu kadarıyla iktifa edip müfessirin bir diğer görüşüne geçeceğiz.

3.3. Uzlaştırıcı Yaklaşım

Râzî, Kur'an'da muarreb kelimelerin durumu hususunda yukarıda yer verdiğimiz iki farklı görüşün yanında bu görüşleri cem eden uzlaştırıcı bir yaklaşım da sergilemiştir. Bakara suresinin başında, hurûf-ı mukatta'nın anlamının bilinip bilinemeyeceği bağlamda Kur'an'da yabancı kelime konusuna değinir. مَشْكُوتٌ (kandillik) ve سَجِيلٌ (katı çamur) gibi muarreb oldukları iddia edilen kelimelerle ilgili uzlaştırıcı bir tutum takınarak iki türlü açıklamada bulunur.

⁴⁵ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, 3/112.

⁴⁶ اِنْ اَقْدَفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْدَفِيهِ فِي النَّيْمِ فَلْيَلْقِهِ النَّيْمُ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذُهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَكَ وَالْقَيْثُ عَلَيْكَ مَحَبَّةٌ مَعِيَ اِذْ اَوْحَيْنَا اِلَى اُمِّكَ مَا يُوحَى

وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ "Hani annene şunu vahyetti: Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Mûsâ!) Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki (sevilesin), nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin." el-Kasas 20/38-39; وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız" diye vahyettik., el-Kasas 28/7.

⁴⁷ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, 3/78.

⁴⁸ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, 3/31.

⁴⁹ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, 3/190.

⁵⁰ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, 5/220.

⁵¹ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, 3/238.

⁵² Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, 6/186.

- Bunlar Arapça lafızlardır. Lakin hem Arapça hem de diğer dillerde aynı anlamda kullanılan müşterek manalı lafızlardır.
- Arap toplumunun ilk dönemlerinde bu nesnelere kullanılmadığı için isimleri de bilinmiyordu. İlerleyen süreçte onlarla tanıştılar ve isimlerini de dilleri arasında kullanmaya başladılar.

Râzî, benzeri bir yaklaşımı er-Rahman suresi elli dördüncü ayette yer alan اِسْتَنْزِقُ (kalın ipek) lafzının izahında da sergiler. Daha önce aynı kelimeye, yabancı oluşunu fasit sayıp reddettiği kelime örnekleri içerisinde yer vermişti.⁵³ Oysa burada aslının Farsça سِنْتَرَك olduğu, Arapçaya nakledilirken başına elif eklendiği, sonundaki kef harfinin aynı şekilde yazılan muttasıl muhatap zamiri ك'le karışma ihtimali bulunduğu için ق harfiyle değiştirildiğinden ayrıntılı şekilde bahseder.⁵⁴

Daha önce yabancı oluşunu reddettiği اِسْتَنْزِق kelimesini Farsça olarak ele aldığı bu bölümde içine düştüğü ikilemi fark etmiş olmalı ki “Kur’ân Arap diliyle inzal edilmiştir. Bu kelime ise yabancıdır. Bu nasıl olur?” sorusunu sorar. Çıkış yolu olarak uzlaştırıcı görüşünü sergiler: “Bu lafız esasen Arapça değildir. Kur’ân’ın Arap diliyle inzal edilmesi, tamamen Arapça olan bir dille indirildiği manasına gelmemektedir. Aksine Araplardan hiç kimseye kapalı olmayan bir lisanla vahiy edilmiş demektir.”⁵⁵ Görüldüğü üzere mukattaa harflerinde olduğu gibi burada da Kur’ân’da yabancı kelimelerin varlığı meselesine uzlaştırıcı bir biçimde yaklaşmaktadır.

4. Farklı Görüşleri Ortaya Çıkaran Etkenler

Râzî’nin muarreb kelimelerle ilgili yukarıda yer verdiğimiz tezat teşkil eden görüşlerini ortaya koyduğu anlam örgüsü dikkatlice incelendiğinde her bir görüşün farklı bir kontekst içinde ele alındığı görülmektedir. Şimdi sırasıyla bunlara yer vermek istiyoruz.

4.1. Kelâmî Yaklaşım

Müellif, kelam ilminde uzun yıllar mesai harcayan ve bu sahada ön plana çıkan âlimlerden biridir. O, kelamı ilimlerin en değerlisi olarak kabul etmiş, bu konuda eserlerinde özel bölüm başlıkları açmıştır. Kelam ilminin tedrisini hurafe addeden kimi gruplara cevap sadedinde, kelamla meşguliyetin caiz, hatta kimileri için zorunlu olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶

Râzî, eserlerinin çoğunu bu sahada vermiş, müfessir kimliği yanında kelamcı kimliğiyle de tanınmıştır.⁵⁷ Ehl-i sünnet kelam anlayışı içerisinde Cüveynî (ö. 478/1085), Gazâlî (ö. 505/1111) ile şekillenmeye başlayan kelamın felsefeyle bütünleşmesi sürecinde Râzî önemli rol oynamıştır. Felsefi

⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 27/96.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/11

⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/127.

⁵⁶ Fahreddin Râzî, *el-İşârât fi Usuli'l-Kelâm*, thk. Muhammed Subhî Âbidî-Rabî’ Subhî Âbidî (b.y. Merkez Nûrî'l-Ulûmi li'l-Buhûsi ve'd-Dirâse, ts.), 53-55. (Râzî, kitabın mukaddimesini 4 bölüm halinde ele almış ve ilk bölümü *فصل في ان الاشتغال بهذا العلم جائز بل من الواجبات في حق البعض* (Bu bölüm kelamın en değerli ilim olduğunun beyanı hakkındadır) başlığıyla başlamıştır. Haşeviyye, Hanbeliler ve ehl-i hadisin “sahabe bu ilimden hiç bahsetmediği için kelamla iştigal haramdır.” iddialarına cevap olarak yazdığı ikinci bölüme *فصل في ان الاشتغال بهذا العلم جائز بل من الواجبات في حق البعض* (Bu bölüm, kelamla iştigalin caiz olduğu, hatta kimileri hakkında vacip olduğuyula ilgilidir.) başlığını vermiştir.

⁵⁷ Râzî’nin kelam sahasında yazdığı eserler için bk. Eşref Altaş, “Fahreddin er-Razi’nin Eserlerinin Kronolojisi” *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Razi*, Ömer Türker - Osman Demir. ed. (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 95-169; Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Razi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/93.

kelam tarzı onun zamanında kemale ermiştir. Mütakellim yönü tefsirine de yansımış, *Mefâtihu'l-Gayb*'ta kelamla ilgili konulara sık sık temas etmiştir.⁵⁸

Râzî, tefsirinde ayetleri yorumlarken mütakellim kimliğiyle ön plana çıkıp muarreb kelimeleri bu bağlamda ele aldığı kelamcılar görüşleri doğrultusunda değerlendirmelerde bulunmuştur. "Kur'ân'da yabancı kelime yoktur." yaklaşımını meseleyi kelam ilmi içerisinde irdelediği bir kontekste ortaya koymuştur. Örneğin Kur'ân'ın Arap diliyle indirildiğinin beyan edildiği Fussilet suresi üçüncü ayette kelamcılar ekserisinin "Kur'ân lafızlarının Arapça olarak, Arap'ın kullanımına uygun bir biçimde inzal edildiğine inanmanın dini yükümlülüğü bulunan her birey için vacip, aksi görüşün ise batıl olduğu" anlayışına sahip olduklarına değinir.⁵⁹

Râzî, aynı ayetin tefsirinde, Kur'ân kelimelerini hakiki manasından uzak bir biçimde yorumlayıp dinin temel meselelerinde dahi değişik tavır alarak, cümel hesaplamaları gibi çeşitli yollarla Kur'ân'ı sapkın fikirlerine alet etmekle eleştirdiği batıl ehline ve mükâşefe adı altında belirsiz tutumlar takınan kimseler olarak nitelediği sûfilere cevap bağlamında Kur'ân'da muarreb kelimelerin bulunmadığı görüşünü ortaya koymaktadır.⁶⁰ Râzî'nin muarreb kelimelerin Kur'ân'daki durumuyla ilgili takındığı menfi tutumu, esasen ayetleri zahiri manasından bağımsız bir biçimde hevâ ve heveslerine göre tevîl eden art niyetli kişilere karşı bir tepki ve bu konuda onlara alan bırakmama adına sergilendiği görülmektedir.

4.2. Lügavî Yaklaşım

Râzî, müfessir ve mütakellim kimliği yanında lügatçi yönüyle de temayüz etmiştir. Bilhassa belagat; ayet ve sureler arasındaki mana ilişkisini inceleyen münâsebâtü'l-âyât ve's-süver ilimlerinde ön plana çıkmış, kendinden sonra bu alanlarda faaliyet gösteren ulemâ üzerinde ciddi bir etki bırakmıştır.⁶¹ Müfessirin dil sahasındaki yetkinliği *Mefâtihu'l-Gayb*'ta da kendini hissettirmektedir. Râzî, tefsirinde Arap diliyle ilgili konulara ayrıntılı bir biçimde yer vermektedir. Açıklamada bulunduğu kelimelerin anlamlarına Arap dilindeki kullanım biçimlerinden sık sık deliller getirmiştir.⁶²

Lügavî izahlar içerisinde muarreb kelimelere de temas eden Râzî, lafızların cümledeki i'rab yönünü açıklarken lafzı gayr-ı munsarîf kılan etkenlerden biri olan yabancı kökenli (acem/ucme) oluşu bağlamında konuya değinir. Örneğin Bakara suresi yüz ikinci ayette geçen هَارُوتٌ - مَارُوتٌ isimlerini i'rab yönüyle ele alırken bu iki ismin kendilerinden hemen önce geçen iki melek anlamındaki كَلِمَاتٍ kelimesini açıklamak amacıyla getirilmiş atf-ı beyan olduğunu ifade eder. Bu iki ismin kırıp parçalamak anlamındaki الْمَرْثُ - الْمَرْثُ kökünden türetilmiş Arapça isimler olduğuna dair yer verdiği rivayetlere rağmen gayr-ı munsarîflığını delil göstererek Arapça oluşunu kabul etmez. Yabancı dilden Arap diline dâhil olmuş muarreb bir kelime olduğunu söyler.⁶³ Benzer bir yaklaşımı Tevbe suresi otuzuncu ayette geçen عَزِيرٌ⁶⁴ (Üzeyir) ve Mü'minun suresi yirminci ayette geçen سِينَا⁶⁵ (Sina dağı) kelimelerinde de sergiler.

⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/54-58, 65-67; 4/187-193; 6/38-39, 197-198; 7/168-169, 175-176, 193-195; 12/64, 45-47; 13/5; 17/12-15.

⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 27/96.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 27/96.

⁶¹ Ebu Nasr Abdülvehhab b. Ali. b. Abdulkâfi Taceddin es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Abdulfettah Muhammed İclî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Kahire: Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye, 1964), 8/88.

⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/216, 217; 11/41; 12/102; 14/136; 15/242; 17/73; 18/25, 134; 19/16, 139, 178.

⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/238.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 16/35-36.

⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/90.

Râzî, îrab vecihleri dışında kelimelerin kökenini açıkladığı bağlamda yabancı dilden Arap diline geçen muarreb kelimelere temas eder. Örneğin Bakara suresi kırkıncı ayette zikredilen İbrance کول ve بيل Allah bileşeninden oluşan Allah'ın kulu anlamındaki ismin Arapçaya بيل şeklinde; Âl-i İmran suresi elli ikinci ayette yer alan Nabatça asıllı çamaşır yıkayan, arındıran anlamındaki هوارى isminin Arapçaya هوارى şeklinde geçtiğini⁶⁶ nakleder. Yine Müddessir suresi elli birinci ayette geçen قسورة⁶⁷ kelimesinin Habeşçe; Nebe' suresi yirmi birinci ayette geçen عساق⁶⁸ ve Tekvir suresi birinci ayette geçen كورث⁶⁹ lafızlarının Farsçadan Arap diline geçen muarreb kelimeler olduğuna değinir.

Yukarıda zikredilen örneklerde görüldüğü üzere Râzî, lafızları kelimelerin dışında dilsel bağlamda ele aldığı zaman, özellikle kelimelerin kökenine değinirken sık sık yabancı bir asla dayandıklarına temas eder. Râzî'ye göre güvenli bölge diyebileceğimiz lügavî izahlar içerisinde kelami yaklaşımının aksine tutum takınarak muarreb kelime oluşunu dillendirmekte bir sakınca görmez.

4.3. Mezcedici/Bütünleştirici Yaklaşım

Râzî, ilimleri ve meseleleri değişik bir bakış açısı ile ele alıp birbirine uygun hale getirerek bir potada eritip ortaya yeni bir tür çıkarmada oldukça mahir bir âlimdir. O, felsefe ile kelimeleri yeniden sentezleyerek her iki ilmi kaynaştırmış ve felsefi kelimelerin tarzının üstadı kabul edilmiştir. Nitekim kimileri tarafından filozof, kimileri tarafından kelimeci, kimileri tarafından ise kelimeci filozof olarak nitelendirilmiştir. Kelama dair önemli eserlerinden *el-Muhassal* ve *el-Mefâlibü'l-âliye*, iki ilmin mezcedildiği muhtevasından dolayı felsefi, kelâmî ve hem felsefi hem kelâmî türler olarak addedilmiştir.⁷⁰

Râzî, kaynaştırıcı yaklaşımını kelimeler ve felsefeyle sınırlı tutmamış, benzeri bir tutumu belagat sahasında da sergilemiştir. Belagat ilminde otorite bir şahsiyet olan Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (ö. 417/1078) *Esrârü'l-belâğa* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* adlı eserlerini sentezci bir yaklaşımla yeniden ele alarak belagat-icaz tarzındaki *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz* isimli eserini ortaya koymuştur. Söz konusu eserinde aynı zamanda farklı belagat ekollerine ait âlimler arasında irtibat sağlamıştır. Böylelikle belagat ilminin üç ana ekolü olan anlama öncelik veren meşârîka, estetiği ön planda tutan meğaribe ve kelimeyi önceleyen Arap-Bülegâ ekollerini kaynaştırma yoluna gitmiştir.⁷¹

Mefâtihu'l-Gayb, başta kelimeler, felsefe ve lügavî bahisler olmak üzere Râzî'nin ilmi müktesebatının tamamını mezcederek bütünlük içerisinde sergilediği muhteva ve konu çeşitliliği yönünden oldukça zengin bir tefsir kitabıdır. Tefsirinde her şeye yer verdiğine dair eleştiriye uğramasının sebebi de buradan kaynaklanmaktadır. Nitekim İbn Teymiyye (ö. 728/1328), "tefsirinde,

⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/69-70.

⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/212. Benzer örnekler için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/95; 23/236; 29/248.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 31/16

⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 31/67.

⁷⁰ Muhammed Salih ez-Zerkan, *Fahrüddin er-Râzî, ve Arâuhu'l-Kelâmîyye ve'l-Felsefiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikr, ts.), 616-619; Süleyman Uludağ, *Fahrettin Razi Hayatı-Fikirleri-Eserleri* (Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2014), 86; Ömer Türker, "Kelam ve Felsefe Tarihinde Fahreddin er-Razi", *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahrettin er-Razi*, Ömer Türker - Osman Demir, ed. (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 21.

⁷¹ Fahreddin Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu (Beirut: Dâru Sâdır, 2004), 25-44, 123-132; Nasrullah. Hacımüftüoğlu, "Fahrüddin er-Razi, Nihâyetü'l-İcaz fi Dirâyeti'l-İcaz'ının Tahkiki Neşri ve Abdülkahir Cürçânî'nin Belagat Alanındaki Eserleriyle Mukayesesi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1987), 136-145, 150, Hacımüftüoğlu, "Belagat Ekolleri ve Anadolu Belagat Çalışmaları" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1988), 117-119.

tefsir haricinde her şey bulunmaktadır." demiştir.⁷² Ebu'l-Hasan Ali es-Subkî (ö. 756/1355) ise "O'nun tefsiri, tefsirle birlikte her şey içermektedir." sözleriyle İbn Teymiyye'ye cevap vermiştir.⁷³

Râzî, bütünleştirici üslubunu muarreb kelimeler konusunda da sergilemiştir. Örneğin Rahman suresi elli dördüncü ayette geçen *اَسْتَبْرَقُ* kelimesini izah ederken bir taraftan zikri geçen kelimenin yabancı kökenli olduğunu ayrıntılı şekilde ortaya koymaktadır.⁷⁴ Diğer taraftan Arapların bilip kullandığı, yani kendi dillerine mâl ettikleri bir kelime olduğunu söylemek suretiyle orta yolu bulup uzlaşma sağlamaya çalışmaktadır. Yine konuyu ele aldığı diğer bir bölüm olan Bakara suresinin başında yer alan mukatta harfleri bahsinde yabancı kökenli *مَشْكُوتَةٌ* (kandillik) ve *سَجِيلٌ* (katı çamur) kelimelerinin bütün dillerde aynı manada ortak olarak kullanılan müşterek manalı lafızlar olduğunu ifade ederek konu ile ilgili orta yolu tutma gayreti içerisinde olduğu görülmektedir.⁷⁵

Sonuç

İnsanoğlu yaratılışı gereği sosyal bir varlıktır ve diğer insanlarla etkileşim içerisinde. Etkileşimin temel vasıtalarından olan diller birbirinden etkilenmekte ve aralarında kelime alış verişinde bulunmaktadır. Sami dil ailesine mensup olan Arap diline de çeşitli dillerden kelimeler geçmiş ve yabancı dillerden Arapçaya nakledilen lafızlar anlamındaki ta'rib olgusu ortaya çıkmıştır.

Arapça son ilahi kelimeler olan Yüce Kur'ân'ın da dili olması itibarıyla kimi bilginler tarafından seçkin ve mukaddes bir dil olarak nitelendirilmiştir. Kutsiyet atfedilmesinde de etkili olan çok sayıda ayette Kur'ân'ın Arapça olarak inzal edildiğinin beyan buyrulması Kur'ân'da Arapça dışında kelimelerin varlığını tartışmalı hale getirmiştir. Konunun lehinde ve aleyhinde görüş belirten ve her iki görüşü uzlaştıran yaklaşımlar sergilenmiştir.

12. yüzyılın en önde gelen mütefekkirlerinden biri olarak kabul edilen başta kelimeler, felsefe ve fıkıh usulü olmak üzere birçok alanda eserler veren Fahreddin er-Râzî, Kur'ân'da muarreb kelimelerin varlığı meselesinde birbiriyle uyumlu olmayan görüşler ortaya koymuştur. Râzî'nin konuya yaklaşımı bütünlük içerisinde değil de farklı görüşlerinin biri üzerinden değerlendirildiğinde, müellife farklı görüşler isnat edilmesi kaçınılmaz olacaktır. Nitekim öyle de olmuş kimi âlimler Râzî'ye muarreb kelimelerin varlığı görüşünü, kimi ise yokluğu görüşünü atfetmiştir.

Kapsamlı tefsiri *Mefâtihu'l-Gayb*'ta Râzî, ele aldığı bağlama göre konuyu farklı şekilde değerlendirmiştir. Kelamcı kimliğine büründüğü, Kelamcıların çoğunluğunun kabulü olan Kur'ân'da yabancı kelime bulunmadığı görüşünü ortaya koymaktadır. Diğer taraftan konuyu lügavî bağlamda, kelimenin kökeniyle ilgili açıklamalar içerisinde ele aldığı eldeki veriler dâhilinde çoğu zaman lafzın muarreb oluşunu Arapça oluşuna tercih etmektedir.

Kur'ân'da muarreb lafızların varlığı meselesine yaklaşımını bütünlük içerisinde ele aldığımızda Râzî'nin müsbet ve menfi tutum takınanların değil, konuyu uzlaştırmaya yönelik şekilde ele alanların arasında yer aldığını söyleyebiliriz. İlmî meseleleri sentezleyip bütünlük içerisinde ele almak Râzî'nin genel uygulamalarından biridir. Muarreb kelime meselesini de mukayeseli bir şekilde ele alıp bütünleştirici ve uzlaştırmaya yönelik bir yaklaşım sergilediği müşahade edilmektedir.

⁷² *فِيهِ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا التَّفْسِيرَ*, Selahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-vefâyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Türki Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsü'l-Arabî, 2000), 4/179.

⁷³ *أَمَّا فِيهِ مَعَ التَّفْسِيرِ كُلِّ شَيْءٍ*, es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 4/179.

⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/27.

⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/2.

Kaynakça

- Acar, Ömer. *Arap Dilinde Ta'rib Olgusu Açısından Garîbu'l-Kur'ân*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Akk, Halid Abdurrahman. *Usûlü Tefsir ve Kavâiduhû*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986.
- Aktaş, Sahip – Kırkız Mustafa. "Arap Dilinde Ta'rib Olgusu". *Fırat İlahiyat Dergisi* 21/2 (2016), 17-38.
- Altaş, Eşref. "Fahredden er-Razi'nin Eserlerinin Kronolojisi". *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahrettin er-Razi*. ed. Ömer Türker - Osman Demir. 95-169. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1973.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- Cevâlîkî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed. *el-Mu'arreb mine'l-keâmî'l-a'cemî 'alâ hurûfi'l-mu'cem*. thk. F. Abdurrahman. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1990.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *eş-Şihâh fi'l-luğa*. thk. Muhammed Têmir. Kahire: Daru'l-Hadis, 2009.
- Çelebi, Muharrem. "Cevâlîkî, Mevhûb b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/438-439. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Çetin, Nihat M. "Arap" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/282. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Elmalı, Hüseyin. "el-Muarreb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/327. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. *Fahrüddin er-Razi, Nihâyetü'l-İcaz fi Dirâyeti'i-İcaz'ının Tahkikli Neşri ve Abdülkahir Cürcanî'nin Belagat Alanındaki Eserleriyle Mukayesesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Belagat Ekolleri ve Anadolu Belagat Çalışmaları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 115-127.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ. *eş-Şâhibî fi fıkhi'l-luğati'l-Arabiyyeti ve Mes'elihê ve Süneni'l-Arabi fi Kelâmihê*. thk. Ahmed Hasan Besci. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İşler, Emrullah. *Çok Anlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'ân'ın Türkçe Çevirisinde Yapılan Yanlışlar*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'ân ve Dil: Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu. Erzurum: Bakanlar Matbası, 2002.
- İbn Abbas, Abdullah. *Kitâbu'l-Luğât fi'l-Kur'an*. thk. Selahaddin el-Müneccid. Kahire: Matbaatu'r-Risale, 1946.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretü'l-luğa (el-Cemhere fi'l-luğa)*. thk. Remzi Münir Ba'lebekî. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Edebü'l-kâtib*. thk. Muhammed ed-Dâlli. Beyrut: Müessesetür-Risale, ts.
- İbn Manzur, Cemaeddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Kahveci, İhsan. *Fahrüddin er-Râzî'nin "Mefâtihu'l-Gayb" Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Kalacî, Muhammed Ravvas. *Lugatu'l-Kur'ân Lugati'l-Arabi'l-Muhtârat*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, ts.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal. "Ta'rib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/26. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Oğuz, Orhan. "Arap Dilinde Muarrab Kelimelerin Tespiti". *İğdır Üniversitesi Dergisi* 6 (2015).
- Râfiî, Mustafa Sâdık. *Târîhu Âdâbi'l-Arab*. Kahire: Müessesetü Hindâvi, 2012.

- Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Tefsiru'l-Kebir: Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Razi, Fahreddin. *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*. thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.
- el-İşârât fî Usulî'l-Kelam*. thk. Muhammed Subhî Âbidî - Rabi' Subhî Âbidî. b.y.: Merkez Nûri'l-Ulûmi li'l-Buhûsi ve'd-Dirâse, ts.
- Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek. *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-vefâyât*. thk. Ahmed el-Arnaût - Türki Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsü'l-Arabî, 2000.
- Sibeveyh, Ebu Bişr Omer b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1992.
- Subkî, Taceddin Ebu Nasr Abdülvehhab b. Ali. b. Abdulkâfi. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*. thk. Abdulfettah Muhammed Iclî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî. Kahire: Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye, 1964.
- Suyûtî, Celeddin Abdurrahman. *el-Müzhir fî Ulumi'l-Lugati ve Envâihâ*. thk. Muhammed Câd Mevlâ vd. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Ali. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004.
- Şâfi, Muhammed İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâni el-Halebî, 1938.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Mevsûatu Keşşâf Istilâhâti'l-fünûn ve'l-Ulûm*. thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebet-ü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Tüccar, Zülfükar. "Dahîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/412-413. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Türker, Ömer. "Kelim ve Felsefe Tarihinde Fahreddin er-Razi". *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Razi*. ed. Ömer Türker - Osman Demir. 17-40. İstanbul: İsam Yayınları, 2013.
- Uğur, Hakan. "el-Kelimâtü'l-Muarrebe fî'l-Kur'âni'l-Kerîm - el-Kelimâtü't-Türkiyye Nemûzecen- = Kur'an-ı Kerim'deki Arapçalaşmış Kelimeler - Türkçe Kökenli Kelimeler Örneği". *Çukurova İlahiyat Dergisi* 16/1 (2016), 139-156 (Arapça).
- Uludağ, Süleyman. *Fahrettin Razi Hayatı-Fikirleri-Eserleri*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2014.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Razi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/93. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Külli Kâideleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Yıldırım, Zeki. *Râzî'nin Tefsir-i Kebir'inde Fıkıh Usûlü uygulaması*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Zerkan, Muhammed Salih. *Fahrüddin er-Râzî, ve Arâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye*. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Zerkeşi, Bedrettin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Fadl İbrahim. Kahire: Mektebetü Dari't-Turâs, ts.